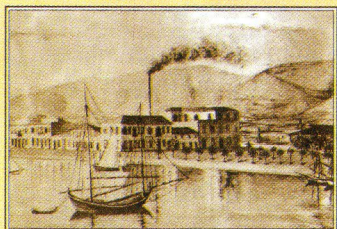

ΒΑΣΙΑΣ ΤΣΟΚΟΠΟΥΛΟΣ

ΠΕΙΡΑΙΑΣ, 1835-1870

ΕΙΣΑΓΩΓΗ ΣΤΗΝ ΙΣΤΟΡΙΑ
ΤΟΥ ΕΛΛΗΝΙΚΟΥ ΜΑΝΤΣΕΣΤΕΡ

ΔΕΥΤΕΡΗ ΕΚΔΟΣΗ

«Η πόλη, ως αντικείμενο της Ιστορίας, έχει μακρά παράδοση· όχι, όμως, και στον τόπο μας. Επιστημονικές μονογραφίες για την ιστορία των νεοελληνικών πόλεων δεν υπάρχουν. Η πρωτοποριακή Θεσσαλονίκη του Κ. Μοσκόφ αναφέρεται στην περίοδο της Τουρκοκρατίας και η Αθήνα του G. Burgel είναι μια δημογραφική και γεωγραφική προσέγγιση της σύγχρονης Αθήνας, χωρίς να ξεχνάμε βεβαίως το

σημαντικό ιστορικό της κεφάλαιο.

Η πόλη περικυκλώνει το σύγχρονο άνθρωπο· είναι ο χώρος που διαμορφώνεται η ζωή του. Πως θα σταθεί ο ιστορικός απέναντι στην πόλη; Θα έλθει στην αρχή όπως ο ταξιδιδής, θα την περιδιαβάσει πριν προσπαθήσει να την "αναγνωρίσει": χωρίς μια τέτοια σχέση, η έρευνα χάνει κατά πολύ το ενδιαφέρον της. Από τη ιστορία μιας πόλης παράγεται μια ποίηση· ως μνημονεύσουμε τον Κωνσταντίνο Καβάφη και την Αλεξάνδρειά του, ή τον Νίκο Γαβριήλ Πεντζίκη και τη Θεσσαλονίκη του. Η ιστορία της πόλης είναι η ιστορία των ανθρώπων της, των σπιτιών της και των χώρων της· η πολεοδομία, η αρχιτεκτονική, το χρώμα είναι κι αυτά μέρη του ιστορικού της όλου· σημάδια της ηλικίας της. Όμως ο χρόνος, μετασχηματίζοντας τους διαφορετικούς τομείς της πόλης, θα αλλιάζει και την όλη πόλη: η σφαιρικότητα της ιστορικής πραγματικότητας πρέπει να αντανakλάται και στη σφαιρικότητα της μελέτης. Έτσι το μεράκι δεν είναι κι αυτό, από μόνο του, αρκετό για την

κατανόηση του λόγου των πραγμάτων, των σχέσεων και των αντιφάσεων που αναπτύσσονται στα μέρη ενός εξελισσόμενου όλου. Θα χρειασθεί εξισορροπημένα και ο επιστημονικός τρόπος, η μεθοδολογία, οι τεχνικές της ανάλυσης...

Ο Πειραιάς, αυτό το αρχαίο "πέρασμα", είναι ένας από τους πολλούς άγνωστους στην ελληνική ιστοριογραφία. Το κυριότερο ημίματι από μια στιγμή και έπειτα, το πρώτο βιομηχανικό κέντρο της χώρας, παρ' όλη αυτά μόνο λίγες γραμμές του αφιερώνονται στα ιστορικά μας συγγράμματα. Αλλά και ο σύγχρονος έλληνας, ή ακόμα και ο σημερινός αθηναίος, ελάχιστα πράγματα γνωρίζει για το Πειραιά, εκτός από μερικές γραφικότητες, το Τουρκολίμανο, ή τη Φρεαττύδα.

Όμως η πόλη έβρισκε πάντα, και εξακολουθεί να βρίσκει ακόμα, τους τρόπους της για να προκαλεί συχνά την έκπληξη· μια κάποια αμχανασία που προκαλεί στον παρατηρητή του ο σύγχρονος Πειραιάς, υποχωρεί εάν ληφθούν υπόψη οι ιστορικές του ιδιομορφίες.

Οι ιδιομορφίες αυτές προκαλούνται και οφείλονται σε μεγάλο βαθμό στη γειτονία του με την Αθήνα. Υπάρχουν ερευνητές που υποστηρίζουν ή υπονοούν ότι η περίπτωση του Πειραιά εντάσσεται ως μερικότητα στη γενικότερη ιστορία της Αθήνας: αγγίζουμε εδώ ένα θεμελιακό πρόβλημα της πειραιϊκής ιστορίας, που πρέπει να τοποθετηθεί στις διαστάσεις του. Πρέπει, λοιπόν, να επισημάνουμε ότι αν από τη δεκαετία του 1920, και περισσότερο μετά το δεύτερο πόλεμο, το επίγειο ενοποιείται πολεοδομικά με την πρωτεύουσα, πριν, και ειδικότερα στη διάρκεια του 19ου αιώνα, η κατάσταση είναι τελείως διαφορετική. Ο Πειραιάς θα είναι μια πόλη χωρισμένη από την Αθήνα όχι μόνο στη βάση του διαφορετικού πολεοδομικού σχεδίου, αλλά και διότι η απόσταση των 8 χιλιομέτρων που τη χωρίζει από την πρωτεύουσα, η δυσδιάβατη οδός που την ενώνει και το υψηλό κόστος μεταφοράς που συνεπάγεται

Συνέχεια από την σεñ. 2

δίνουν στο επίνειο μια κίνηση ανεξάρτητη από αυτή της πρωτεύουσας. Ήδη τα τριάντα πέντε χρόνια που μεσοθαβούν από την ίδρυση της πόλης μέχρι τη δημιουργία του σιδηροδρόμου Αθηνών-Πειραιώς είναι αρκετά για τη συγκρότηση της επιτόπιας αγοράς, των αντίστοιχων κοινωνικών δομών, αλλιά επίσης και μιας σχετικής τοπικής συνείδησης που διαχωρίζουν τον Πειραιά από την Αθήνα: μια απλή ανάγνωση των πηγών του 19ου αιώνα αρκεί, πιστεύω, για τη διαπίστωση ότι ο Πειραιάς είναι μία πόλη αυτοτελής. Η τοπική αυτή συνείδηση, μάλλιστα, της πειραιϊκής αυτονομίας, αφού διαμορφώθηκε από νωρίς στην πόλη, διασχίζει έκτοτε το χρόνο και, παρά την πολεοδομική και οικονομική συνένωση του επινείου με την πρωτεύουσα, υπάρχει διάχυτη σε όλες τις πτυχές της κοινωνικής ζωής του Πειραιά, χτίζοντας σε ελάσσονες τόνους την ιδιαίτερη φυσιογνωμία της πόλης. Φυσικά, η γειτονία με την πρωτεύουσα, η ιδιόμορφη αναμφιβόλως σχέση των δύο οικισμών ρίχνει τη σκιά της σ' αυτή την αυτοτέλεια: ένα πρόβλημα κεφαλαϊώδες για τον Πειραιά, αυτή η πρωτεύουσα που του αποσπά λαίμαργα κάθε πολιτιστική δραστηριότητα, κάθε πρωτοβουλία ή ενέργεια. Το επίνειο θα αναπτυχθεί με το δικό του τρόπο αλλιά στη σκιά, θα ταίριαζε καλύτερα να πούμε: στο περιθώριο της αθηναϊκής επέλασης...

Ίσως αυτή η περιθωριοποίηση, η οποία έχει τεράστιο αντίκτυπο στη συλλογική ψυχολογία της πόλης, να ρίχνει κάποιο φως και σε άλλα φαινόμενα της πειραιϊκής ζωής· έχω στο νου την καθυστέρηση του εργατικού κινήματος της πόλης, τη ρεμπέτικη συγκέντρωση των αρχών της δεκαετίας του 1930 και, γιατί όχι, την επιτυχία του χουντικού

δημάρχου, που κατόρθωσε - με ιστορική, θα λέγαμε, συνείδηση - να τονώσει σε μικροαστική βάση το συναίσθημα της απωλεσμένης αυτοδυναμίας της πόλης...

Ο Πειραιάς παρομοιάζεται με το Μάντσεστερ ήδη από τις αρχές της δεκαετίας του 1870. Ο παραλληλισμός έχει να κάνει βεβαίως με τη βιομηχανική του ανάπτυξη, που παίρνει εντυπωσιακές διαστάσεις. "Ο επισκεπτόμενος νυν την πρωτεύουσαν του Βασιλείου μετά δεκαπενταετή εξ αυτής απουσίαν", γράφει ο Μανσόλας το 1876, "θέλει βεβαίως εκπληγή αποβαιών εις Πειραιά εν τη θέα υψηλών καπνοδόχων αναφαινομένων παρά τον σταθμόν του σιδηροδρόμου...". Το βιομηχανικό αυτό take off αρχίζει ουσιαστικά από το 1860 και θα παίξει ένα ρόλο όχι μόνο στο στάσιμο πεδίο της οικονομίας της χώρας, αλλιά και στη σκέψη του 19ου αιώνα, διαλύοντας την ασάφεια γύρω από την έννοια της βιομηχανίας, ασάφεια που βασίλευε επί μακρόν. Ο Πειραιάς του 1870 είναι η πόλη της ατμοκίνητης βιομηχανίας - εκεί, άλλωστε, υπερείχε απέναντι στην Ερμούπολη - είναι, στα μάτια των συγχρόνων του, η πόλη στα πρότυπα της αναπτυγμένης Δύσης.

Η εξαιρετική αυτή μελέτη του Βάσια Τσοκόπουλου: Πειραιάς, 1835-1870 Εισαγωγή στην Ιστορία του Ελληνικού Μάντσεστερ, των Εκδόσεων Καστανιώτη, αρχίζει από την ίδρυση του νεότερου Πειραιά το 1835, λίγα χρόνια μετά την ίδρυση του ελληνικού κράτους και ένα μόλις χρόνο μετά τη μεταφορά της πρωτεύουσάς του στην Αθήνα και σταματά το 1870, χρονιά μετά την οποία η στροφή των κεφαλαίων προς την βιομηχανική επένδυση παίρνει μαζικές διαστάσεις και παρακολουθεί όλες τις σημαντικές στιγμές της ανάπτυξης της πόλης, μέσα από τρεις ενότητες: γέννηση - δομές - βιομηχανική δεκαετία.